

Grzegorz ZAREMBA

Nadbużański Oddział Straży Granicznej – Chełm

WPŁYW PRZEMIAN POLITYCZNYCH W POLSCE PO 1956 ROKU NA STRUKTURĘ ORGANIZACYJNĄ WOP ORAZ UCHWALENIE DEKRETU O OCHRONIE GRANIC 23.03.1956

Wydarzenia, jakie miały miejsce w Polsce w roku 1956 określane są przez historyków słowem „odwilż”, „przełom”. Czym ona była oraz w jakim stopniu wpłynęła na system zabezpieczenia granic Polski?

Już na początku 1956 roku, w lutym, na XX Zjeździe KPZR Chruszczow poddał krytyce kilka ważnych dogmatów strategii stalinowskiej. Skrytykował m. in. teorię Stalina o jednej radzieckiej drodze do socjalizmu odrzucającej drogę pokojową oraz ujawnił część zbrodni Stalina. Kierownictwo PZPR zadeklarowało chęć naprawy tzw. "błędów i wypaczeń". W społeczeństwie i w samej partii narastał sprzeciw wobec stalinizmu. XX Zjazd KPZR wywołał sensację w świecie, a w ZSRR przyjmowany był z niedowierzaniem¹. Również w Polsce wywołał on szok. Na odzew ze strony społeczeństwa nie trzeba było długo czekać. Już trzy miesiące później ludzie wyszli w Poznaniu na ulicę aby zademonstrować niechęć wobec władzy ludowej. W ten sposób rozpoczęła się długa droga do liberalizacji systemu komunistycznego w Polsce. Poznański czerwiec miał także wpływ na ochronę granic Polski. Zintensyfikował bowiem rozpoczęte zmiany obowiązującego systemu ochrony granicznej. Dotychczasowe zarządzenia w tej kwestii wprowadzane w latach 1949 – 1955 polegały na zamknięciu Polaków i izolowaniu ich od świata „kapitalistycznego”. Społeczeństwo domagało się złagodzenia obowiązujących na pograniczu przepisów i udostępnienia dla wypoczynku plaż oraz gór. Ludzie pragnęli mieć prawo do swobodnego przekraczania granic państwowych. O otwarciu się jednak na „zachód” nie było wówczas jeszcze mowy. Odwilż spowodowana śmiercią Stalina oraz zmianą kursu politycznego znalazły odbicie w Wojskach Ochrony Pogranicza.

W 1954 roku zdecydowano, iż zostaną one przekazane spod kompetencji Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego przemianowanego na Komitet ds. Bezpieczeństwa Publicznego pod świeżo utworzone Ministerstwo Spraw Wewnętrznych². W MSW znalazły się MO, ORMO,

¹ A. Czubiński, *„Dzieje najnowsze Polski 1944 - 1989”*, Poznań 1992, str. 287.

² H. Dominiczak, *„Granice państw i ich ochrona na przestrzeni dziejów”*, Warszawa 1997, str. 345.

Służba Więzienna, Straż Pożarna i Wojska Wewnętrzne KBW oraz WOP. Na ich czele stanął Władysław Wicha³. Przejście pod zwierzchnictwo nowego resortu wiązało się także z dużymi rozsadami kadrowymi. Ze stanowiska dowódcy WOP odszedł oficer radziecki płk Michał Przoński, a wraz z nim pozostali oficerowie radzieccy, którzy tak licznie napłynęli do formacji w chwili jej utworzenia. W czerwcu 1955 roku na Dowódcę WOP mianowany został płk Stefan Sobczak⁴.

W omawianym okresie miało miejsce jeszcze jedno bardzo znaczące wydarzenie, które w sposób znaczący wpłynęło na zadania i strukturę organizacyjną Wojsk Ochrony Pogranicza. W latach 1954 – 1956 zdecydowano się bowiem na uregulowanie prawne organów bezpieczeństwa oraz ochrony granic PRL.

W dniu 20 lipca 1954 roku wydano trzy dekrety Rady Państwa o: Milicji Obywatelskiej, Organach Bezpieczeństwa i służbie Więziennej. Dnia 23 marca 1956 roku ukazał się dekret o ochronie granic. Do tej bowiem pory Wojska Ochrony Pogranicza działały na podstawie przedwojennego prawodawstwa zawartego w Rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 23 grudnia 1927 roku o granicach Państwa⁵. Zostało ono częściowo zmienione o zaostrenie przepisów karnych dotyczących przekraczania granicy, poprzez Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej Bolesława Bieruta z 15 września 1948 roku⁶.

Wprowadzony w 1956 roku nowy dekret o ochronie granic państwa znacznie liberalizował przepisy obowiązujące na pograniczu i przy przekraczaniu granic⁷. Dla ochrony granicy państwowej wspomniany dekret ustanawiał **pas drogi granicznej** (15 metrów od linii granicy), **strefę nadgraniczną** (obejmująca obszar od 2 do 6 km od linii granicy w głąb kraju) i **pas graniczny** (obszar powiatów przylegających do linii granicy lądowej oraz do brzegu wód granicznych i brzegu morskiego szerokości 30 kilometrów. Jeżeli szerokość pasa granicznego nie osiąga w ten sposób 30 km włącza się do pasa granicznego również te miasta i powiaty, których obszar leży w całości lub w części w odległości 30 km od linii

³ G. Goryński, „Rola, miejsce i zadania Wojsk Ochrony Pogranicza w strukturze Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (1949 - 1954) i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (1955 - 1965) cz. I” [W:] Biuletyn „Problemy ochrony granic”, Nr 11, Kętrzyn 2000, str. 86.

⁴ H. Dominiczak, „Granice państw i ich ochrona...”, op. cit., str. 345.

⁵ Dz. U. Nr 47, poz. 348 z 1937 - *Obwieszczenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 22 stycznia 1937 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 23 grudnia 1927 r. o granicach Państwa.*

⁶ Dz. U. Nr 47, poz. 348 z 1948, str. 946 – *Dekret o zmianie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 23 grudnia 1927 r. o granicach Państwa.*

⁷ H. Dominiczak, „Granice państw i ich ochrona ...”, op. cit., str. 345.

granicy lądowej oraz od brzegu wód granicznych lub brzegu morskiego)⁸. Artykuł 18 tego dokumentu wymieniał następujące cele i zadania Wojsk Ochrony Pogranicza⁹:

1. kontrola ruchu osobowego na przejściach granicznych;
2. ochrona granicy morskiej z użyciem jednostek pływających i samolotów;
3. nadzór w zakresie ochrony granic nad żeglugą i urządzeniami na morskich wodach wewnętrznych, wodach terytorialnych, wodach pasa przyległego oraz granicznych, jak również eksploatacja tych wód i dna morskiego;
4. zabezpieczenie nienaruszalności znaków i urządzeń granicznych;
5. ochrona bezpieczeństwa i porządku prawnego w pasie granicznym w zakresie niezbędnym do zabezpieczenia granic państwowych przed naruszeniem.

Dekret wymusił także reorganizację Wojsk Ochrony Pogranicza. W tym celu ukazał się rozkaz MSW z 16 czerwca 1956 roku, który wprowadzał zmianę struktur organizacyjnych WOP pod kątem dużych oszczędności państwa jak również zapoczątkowanej odnowy. Na granicy wschodniej rozformowano wszystkie Brygady WOP (Przemyską, Chełmską, Białostocką i Kętrzyńską) a w ich miejsce utworzono Grupy Manewrowe w Kętrzynie, Białymstoku, Tomaszowie Lubelskim i Przemyśle o znacznie zredukowanych etatach. Również w pozostałych jednostkach WOP przeprowadzono redukcję etatów. Nadmiar oficerów i podoficerów przeniesiono do rezerwy. Wkrótce jednak okazało się, iż utworzenie na granicy wschodniej grup manewrowych o zmniejszonych stanach etatowych i niejasnej strukturze organizacyjnej w miejsce Brygad OP było przyczyną zwiększenia przestępczości granicznej na tej granicy. Dlatego też zdecydowano się po roku na likwidację Grup Manewrowych i ponowne utworzenie oddziałów WOP o zwiększonym etacie¹⁰.

W wyniku przeobrażeń politycznych jakie nastąpiły w październiku 1956 roku w Polsce system ochrony granic PRL uległ ogromnym zmianom. Samo wprowadzenie dekretu o ochronie granic, który łagodził szereg dotychczasowych zakazów na pograniczu, oraz był pierwszym dokumentem po II wojnie światowej, który sankcjonował prawne działania WOP, miało ogromne znaczenie. Od tego momentu żołnierze WOP

⁸ Dz. U. Nr 9 poz. 51, z 1959, str. 50 – *Dekret o ochronie granic państwa*.

⁹ W. Grobelski, *„Historia i tradycje polskich formacji granicznych”*, Koszalin 2007, str. 102.

¹⁰ H. Dominiczak, *„Granice państw i ich ochrona ...”*, op. cit., str. 346.

zaniechali masowej kontroli ludności w strefie nadgranicznej. Udostępniono także wiele jak dotąd zamkniętych szlaków turystycznych i plaż. Zaprzeszono również budowy nowego pasa kontrolnego oraz codziennego bronowania plaż. Do końca 1955 roku zdołano wybudować 2901 km pasa czyli ponad 80%. Istniał on wówczas wzdłuż całej granicy zachodniej i morskiej, prawie 90% wschodniej i 60 % południowej¹¹.

Zmiany te nie były ostatnimi jakich dokonano w aparacie bezpieczeństwa i WOP w 1956 roku. W społeczeństwie polskim coraz bardziej dojrzywała świadomość niesprawiedliwości oraz łamania praworządności przez władze państwowe. Efektem tego był polski „październik”, który wymusił zmianę w naczelnych władzach administracji państwowej, tj. w resorcie Spraw Wewnętrznych. Na mocy opublikowanej 13 listopada 1956 roku ustawy o zmianie organizacji naczelných organów administracji publicznej w zakresie bezpieczeństwa publicznego, zlikwidowano ostatecznie skompromitowany Komitet ds. Bezpieczeństwa Publicznego a jego kompetencje przejęło Ministerstwo Spraw Wewnętrznych¹².

W maju 1956 roku opracowano kolejny projekt reorganizacji WOP. Dotyczył on w szczególności jednostek Wojsk Ochrony Pogranicza stacjonujących na wschodniej granicy Polski. Mianowicie zakładał on odstępianie od bezpośredniej ochrony granicy z ZSRR. Według tego projektu ochrona wschodniej rubieży opierać się miała na następujących zasadach¹³:

- zorganizowaniu i prowadzeniu skutecznej pracy zwiadowczej i pracy z ludnością cywilną pasa granicznego na ważnych kierunkach operacyjnych;
- nielegalne przekroczenia granicy na kierunku do Polski likwidować działaniem zmotoryzowanych grup manewrowych;
- w wypadku posiadania konkretnych danych o spodziewanym przekroczeniu granicy z Polski do ZSSR, organizować doraźną ochronę granicy na danym kierunku operacyjnym przy użyciu sił wydzielonych okresowo z odpowiedniej grupy manewrowej;
- ruch osób i środków lokomocji kontrolować w przejściach granicznych Terespol i Medyka.

¹¹ Ibidem, str. 355.

¹² G. Goryński, „Rola, miejsce i zadania WOP (cz. I)...”, op. cit., str.91.

¹³ G. Goryński, „Rola, miejsce i zadania WOP (cz. II)...”, op. cit., str. 53.

Do ochrony wschodniej granicy Polski, liczącej 1244 km (35,3% całej długości granic Polski), planowano powołać w miejsce 19, 22 i 23 Brygady WOP cztery grupy manewrowe w Kętrzynie, Białymstoku, Tomaszowie Lubelskim i Przemyślu. Łącznie liczyć miały 1071 żołnierzy oraz w Terespolu i Medyce zamierzano utrzymać GPK łącznie liczące 129 żołnierzy. Zmiany te miały przynieść redukcję etatów o ok. 15% i wynosiłoby 27 583 wojskowych. Projekt ten zatwierdzony został na mocy rozkazu dowódcy Wojsk Wewnętrznych nr 013/WW w dniu 16.06.1956 roku¹⁴.

W nawiązaniu do powyższego rozkazu Dowódca WOP płk Jurewicz wydał rozkaz nr 045/Sztab w sprawie trybu reorganizacji WOP, w którym nakazał: „w dniu 25.06.1956 roku o godz. 8:00 zdjąć służbę graniczną z odcinków strażnic wchodzących w skład 19, 22, 23 i częściowo (od lewego styku do Strażnicy nr 167 włącznie) 26 Brygady WOP”. GPK w/w Brygad ulegające rozformowaniu miały pełnić służbę do dnia 01.07.1956 roku do godz. 8:00. punkt 2 niniejszego rozkazu nakazywał do dnia 15.07.1956 roku zorganizować grupy manewrowe z zadaniem zapewnienia pełnej gotowości do likwidacji przerwań granicznych. Polecał on także dokonać zwolnienia żołnierzy z rocznika 1934 i 1935 do rezerw przewidzianych zarządzeniem MSW 0140/WW z 26.06.1956 roku w terminie do dnia 30.07.1956 roku¹⁵. Niestety brak rozeznania sytuacji na tym pograniczu sprawił, iż według Dowództwa WOP powstało wiele nieprzewidzianych ujemnych skutków tej decyzji, które polegały na¹⁶:

- ludność przygraniczna przyjęła wycofanie WOP w znacznej części z niezadowoleniem;
- ograniczona ilość żołnierzy WOP i brak jakiegokolwiek nadzoru spowodował radykalny zanik przestrzegania przepisów granicznych (zaczęto naruszać linię graniczną, kosić siano itp. po stronie sąsiedniej);
- utrudnione zostało współdziałanie z organami bezpieczeństwa w terenie, a kontakt z ludnością pogranicza został przerwany;
- istniało poważne zagrożenie naruszenia słupów granicznych i profanowania godeł państwowych.

¹⁴ Ibidem, str. 53.

¹⁵ ASG, Podlasko - Mazurska BWOP, Rozkaz Dowódcy WOP nr 045/Sztab z dnia 25.06.1956 roku w sprawie trybu reorganizacji WOP, sygn. 674/1, str. 72 – 73.

¹⁶ G. Goryński, „Rola, miejsce i zadania WOP (cz. II)...”, op. cit., str. 53.

Widząc powyższe błędy zdecydowano się po raz kolejny reorganizować wschodnie jednostki WOP. Wystąpiono mianowicie z wnioskiem do dowódcy Wojsk Wewnętrznych o sformowanie na polsko – radzieckiej granicy 22 placówek WOP z 98 wojskowymi, 24 motocyklami WFM i 9 rowerami. Do zadań tych placówek miało należeć¹⁷:

- prowadzenie działalności kontrwywiadowczej oraz pracować z osobami „zaufanymi” i ludnością w strefie nadgranicznej;
- utrzymywanie łączności z organami ochrony granic ZSRR;
- aktywne oddziaływanie na ludność w celu przestrzegania przepisów obowiązujących w strefie nadgranicznej;
- utrzymanie ścisłej łączności z komitetami partyjnymi, radami narodowymi oraz organami bezpieczeństwa i MO w strefie nadgranicznej.

Zmiany jakie miały miejsce w latach 1955 – 1956 we wschodnich jednostkach WOP nie zyskały pełnej akceptacji MSW. Dążono do zmniejszenia liczby etatów, a co za tym idzie zwiększenia oszczędności. Dlatego postanowiono zmniejszyć etat WOP o 5 000 tys. wojskowych. Odbiło się to najbardziej na wschodniej granicy, gdzie postanowiono odstąpić od bezpośredniej ochrony granicy. Grzegorz Goryński w cytowanym przeze mnie artykule wyraża pogląd, że było to „*działanie błędne, sprzeczne z polską racją stanu*”¹⁸.

W miejsce zlikwidowanych na tym odcinku granicy strażnic, sztabów batalionów i brygad zdecydowano się zorganizować :

- **cztery Samodzielne Grupy Manewrowe** (w Kętrzynie, Białymstoku, Chełmie i Przemyślu: miały prowadzić działania pościgowe w wypadku nielegalnego przekroczenia granicy do Polski, oraz organizować ochronę doraźną);
- **cztery Samodzielne Oddziały Zwiadowcze** (w Kętrzynie, Białymstoku, Chełmie i Przemyślu, każdy miał w składzie 9 wojskowych. Ich zadaniem było kierowanie całokształtem pracy placówek zwiadowczych i organizowanie pracy kontrwywiadowczej w głębi pasa granicznego oraz utrzymywanie współdziałania z organami współpracującymi w strefie i pasie granicznym);
- **22 Placówki Zwiadu** (prowadziły ochronę granicy wschodniej PRL. Stacjonowały w miejscowościach: Gronowo, Szczurkowo, Ołownik, Gołdap, Rutka, Hołny, Wolerna, Kuźnica, Jaryłówka, Białowieża,

¹⁷ Ibidem, str. 53.

¹⁸ Ibidem, str. 54.

Czeremcha, Terespol, Włodawa, Dorohusk, Strzyżów, Dołhobyczów, Hrebenne, Sołotwina, Karczowa, Medyka, Hermanowice, Krościenko i Szewczenkowo).

W związku ze zmianą struktury organizacyjnej WOP ukazało się zarządzenie Szefa Sztabu WOP nr 018/org. z 30.06.1956 roku, które nakazywało w pkt.2 Dowódcom 5,8,9 i 12 Brygady WOP w GPK organizować służbę w następujący sposób:

- a) odpowiedzialnym za dokonanie kontroli ruchu granicznego uczyniono d–cę strażnicy ds. ruchu granicznego;
- b) nakazano zlikwidować wszelką oddzielną dokumentację GPK, np. dotyczącą zaopatrzenia, wykszolenia itp. oraz nakazano zabezpieczane przez GPK odcinki granicy włączyć do odcinków służbowych strażnic i na całość opracować dokumenty operacyjne¹⁹.

Punkt 3 niniejszego zarządzenia polecał Dowódcom 19, 22, 23 i 26 Brygady WOP działalność sformowanych samodzielnych grup manewrowych oprzeć na załączonych wytycznych działania placówek WOP wydanych przez Szefa Zarządu VIII-go. Niezwykle istotny z punktu widzenia bezpośredniej ochrony granicy państwowej był podpunkt D, który brzmiał: *„Istniejące urządzenia inżynieryjno – techniczne na granicy należy zlikwidować w sposób następujący:*

- *pas drogi granicznej przekazać Gromadzkim Radom Narodowym,*
- *wszelkie zabezpieczenie mostów pozostawić na miejscu,*
- *pozostałe zasieki z drutu kolczastego przekazać miejscowym PGR-om lub indywidualnym chłopom [...] bezpłatnie,*
- *istniejące wieże obserwacyjne przekazać bezpłatnie Gromadzkim Radom Narodowym celem ewentualnego ich wykorzystania do obserwacji przeciwpożarowej lub dla innych celów, sporządzając protokoły ich przekazania, nie dotyczy wież obserwacyjnych na odcinkach dotychczasowych strażnic nr 106, 112, 116, 122, 125, 128, 130, 135, 141, 147, 151, 162, które pozostawić do dalszego wykorzystania w służbie²⁰.*

¹⁹ ASG, Podlasko-Mazurska BWOP, Zarządzenie Szefa Sztabu WOP płk E. Dostojewskiego nr 018/org. z 30.06.1956 roku w sprawie trybu reorganizacji WOP, sygn. 81/2, str. 359 – 367.

²⁰ Ibidem, str. 367.

Zaremba Grzegorz; Wpływ przemian politycznych w Polsce po 1956 roku na strukturę organizacyjną WOP oraz uchwalenie dekretu o ochronie granic 23.03.1956, Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia nr 4/08, Koszalin 2008, s. 77 - 83.